
DEMOKRAT PARTİ'NİN DOĞUŞUNDA ETKİLİ OLAN SOSYO-POLİTİK DİNAMİKLER

M.Çağatay OKUTAN * *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Abstract

Turkish political life has two important political line. The Democratic Party was the representative of liberal political line. Therefore, the Democratic Party establishment is very important. Because the same date in Turkey has experienced significant improvements. The Democratic Party has adopted the concept of freedom. Freedom of religion has been considered. This situation has attracted the attention of the people of Turkey. However, the same date political life in Turkey has entered into a pointless discussion. This discussion did not useful for Turkey. Finally, Democratic Party government was terminated after ten years.

Key words: The Democratic Party, liberal political line, religion.

Özet

Türk siyasi hayatında iki önemli siyasal çizgi söz konusu olmuştur. Demokrat Parti liberal siyasal çizginin temsilcisi olmuştur. Bu nedenle, Demokrat Parti'nin kurulması çok önemlidir. Çünkü Türkiye'de aynı tarihlerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Demokrat Parti özgürlük kavramını benimsemiştir. Din özgürlüğünü dikkate almıştır. Bu durum Türkiye halkının dikkatini çekmiştir. Ancak, aynı tarihlerde Türk siyasi hayatı anlamsız bir tartışmaya girmiştir. Bu tartışma Türkiye için faydalı olmamıştır. Nihayetinde, Demokrat Parti hükümeti, on yıl sonra sona erdirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, liberal siyasal çizgi, din.

---

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

“Eşitlik” ve “özgürlük” kavramları üzerinden yürütülen tartışmaların ve bu çerçevede yüzyıllardır dile getirilen temel insani sorunsalın evrensel mahiyeti, sosyal bilimlere bir şekilde ilgi duymuş herkesin bilgisi dahilindedir. Kuşkusuz, her iki kavramın ifade ettiği değerlerin hem bireysel hem de toplumsal manada değişkenliği vardır. Ancak, ne özgürlükten ne de eşitlikten fedakarlık etmek mümkün olabilmıştır.

Siyasal düşüncenin geçirdiği düşünsel evrim veya gelişme dikkate alındığında, söz konusu kavramların da zaman içinde değişik biçimlerde algılandığı görülecektir. Bu bağlamda, Platon’un “İdeal Devlet”inde kurmaya çalıştığı “eşitlikçi” düzen ile Karl Marx’ın kapitalist düzenin her geçen gün daha çok yok ettiğini düşündüğü eşitlik fikrinin mutlak anlamda gerçekleşme olasılığına dayandırdığı komünist toplum tasavvuru arasında büyük farklar vardır. Solon, özgür bir babanın çocuğunun köle olamayacağını söylemişti¹ ancak kölelik kurumunu özgürlüğün değerini yıpratıcı bir statü olarak düşünmemişti; oysa Locke’un “Doğa Durumu”nda tasvir ettiği insan her şeyiyle özgürdür. Günümüzde ise insanoğlu, söz konusu her iki değeri pratik edebilecek bir “Üçüncü Yol”un peşinde ve bu uğurda fikir üretmektedir. Nihayet bütün çaba, daha iyi yaşanabilecek toplumsal parametreler kurgulayabilmek ve pratiğe aktarabilmek içindir.

Bu çabalar, hiç kuşku yok ki ülkelerin siyasal yaşamını etkilemiştir. Siyasal partilerin oluşması ve siyasal iktidar mücadelelerinin şekillenmesinde özgürlük ve eşitlik olgusuna verilen değer önem kazanmıştır. Günümüzde de benzer kaygılardan hareketle siyasal bölünmelerin yaşandığını biliyoruz. Bu bölünme, demokratik toplumlarda siyasal yaşamın daha sağlıklı bir biçimde sürmesini kolaylaştırmakta ve elbette sosyolojik anlamda da belirgin bir rahatlama sağlamaktadır. Çünkü, ne eşitliğin tümden yok sayıldığı ne de özgürlüğün değersizleştiği bir toplumun yaşam kalitesi üst düzeyde olabilir.

Konunun Türkiye ve Demokrat Parti açısından önemine, eşitlik ve özgürlük kavramlarının değerlendirilişi açısından bakmak gerekmektedir. Aslında bu yönde bir değerlendirmenin, bir parça sorunlu olduğu hemen ifade edilmelidir. Nitekim, Türkiye’de var olan siyasal bölünmelerin eşitlik-özgürlük sorunsalı bağlamında gerçekleştiğini ve Türk siyasal yaşamına yön veren siyasal partilerin, eşitlik ve özgürlükten bütünüyle beslendiklerini söylemek abartılı olacaktır. Türk siyasal yaşamında sıkça karşılaşılan siyasal bölünme şekli, aynı hareketin içinde yer alan kişilerin veya grupların daha fazla özgürlük talebinden doğmaktadır. Bu bölünme, özgürlük talebi-

¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 30.

ni her fırsatta gündeme getirebilecek bir potansiyeli içinde taşıyamamakta, geride kalanların da eşitlik vurgusu zaten söz konusu olamamaktadır. Nihayet, iktidarı ele geçirmeye odaklanmış mücadelenin sonunda, eşitlik-özgürlük tartışmalarıyla gelişmiş ve yetkinleşmiş bir siyasal ve toplumsal yaşama ulaşmak mümkün olamamakta, tam aksine statükoculuğun tuzağına düşülmektedir.

Bu yazıda Demokrat Parti'nin doğuşu iki etkenle incelenecektir. Öncelikle ve ağırlıklı olarak, siyasal bölünmenin temel dinamikleri sorgulanacak ve bu bağlamda Osmanlı son döneminden itibaren başlamak üzere siyasal gelişmelere de değinilecektir. İkinci olarak, din olgusu üzerinde durulacaktır. Özgürlük talebiyle yola çıkan Demokrat Parti'nin din konusundaki hassasiyetinin, din-özgürlük ilişkisi bağlamında ne ifade ettiğinin cevabı hiç kuşku yok ki Türkiye'nin sosyolojik gerçekliğinde yatmaktadır. Bunu düşünmek ve analiz etmek ise okuyucuya bırakılacaktır.

SİYASAL AYRIŞMA

Türkiye'nin Osmanlı son dönemi de dahil olmak üzere sahip olduğu siyasal çizgilerin önemli olan ikisi Jön Türk hareketiyle yakından bağlantılıdır. Bu nedenle, Türk siyasal yaşamının başat aktörleri haline gelmiş olan biri "devletçi", diğeri "liberal" bu iki siyasal eğilimin iktidar mücadelesi hem yüz yılı aşkın bir tarihi analiz etmek hem de Demokrat Parti'yi tanımak açısından oldukça anlamlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü bir dönemine tekabül eden siyasal tartışmaların sonunda, devletin nasıl kurtarılacağına dair reçeteyi sunanların aynı siyasal hareketin içinden gelmiş olmalarına rağmen bir uzlaşmaya varamamış olmaları Türk siyasal yaşamına daha sonraki yıllarda da damgasını vuracak ve bir türlü bitmeyecek bir tartışmanın önünü açmışlardı. 1902 tarihinde yapılan Jön Türk kongresi, hareketin bir bütün halinde yürütülebilmesi amacıyla toplanmıştı. İstenen olmamış, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin öncülüğünde ikiye bölünmüştür. Ahmet Rıza, İttihat ve Terakki grubunu oluşturmuş ve devletçi, merkezîyetçi bir çizginin müdafii olmuştur. Türk siyasal yaşamı içindeki takipçileri olarak Birinci Grup ve Cumhuriyet Halk Partisi varlık göstermiştir. Prens Sabahattin ise liberal ve adem-i merkezîyetçi bir çizgi benimsemiş, Ahrar Fırkası'nı kurduştur. Aynı görüşün temsilcileri olarak İkinci Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Demokrat Parti faaliyet göstermiştir. Kısaca bir tarafta en önemli temsilcisi CHP olan ve uzun süre iktidarda kalmış olan bir siyasal hareket, diğeri tarafta da onun muhalifi, otoriter yönetim anlayışından rahatsız olanların sözcülüğünü yapan ve DP ile temsil olunan bir başka siyasal hareket varlık kazanmıştır.

Tek Parti iktidarı, 1924 ve 1930 tarihli çok parti denemelerinde başarı sağlayamamıştı. Bu nedenle söz konusu dönemde, demokratik eğilimler varlığını sürdürmüş olmasına rağmen, farklı seslerin ifadesine ulusal bütünleşme sorunu öne sürülerek izin verilmemiştir. İç ve dış dinamiklerin de etkisiyle çok partili siyasal yaşamın kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında 1940'lara gelinmişti. Nuri Demirağ 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'ni kurmuş ve ilk adımı atmıştır. Ancak, yeni Parti'nin etkinliği fazla olmamış, Cumhuriyet Halk Partisi'ne etkili bir muhalefet için Demokrat Parti'nin kuruluşunu beklemek gerekmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinden yeni ve muhalif bir partinin ortaya çıkacağı Dörtlü Takrir'le netleşmişti. Demokratik talepleri ihtiva eden Takrir'in mimarları, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin de kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir. CHP'den istifa etmiş olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü Türkiye'de yeni bir dönem başlatmışlardır.

İlk muhalif parti olmamasına ve kendinden sonra başka partilerin de kurulmasına rağmen Celal Bayar liderliğindeki Demokrat Parti, Türk siyasal yaşamında önemli izler bırakacaktır. Kuşkusuz, bu yönde bir etkinin oluşmasında hem kuruluş süreci hem de seçimleri kazandığı 1950 yılından itibaren iktidarda kaldığı on yıllık sürede yaşananlar belirleyici olmuştur.

Milli Kalkınma Partisi, ilk olmasına rağmen hiç etkili olamamıştır. 1948 yılında, Demokrat Parti'nin Serbest Fırka benzeri bir oluşum olduğunu ve aslında CHP güdümünde bir muhalefet anlayışının uzantısı olarak ortaya çıkarıldığını iddia ederek kurulan Millet Partisi de siyasal yaşamdaki yerini almıştır. 1946 sonrası kurulan başka siyasal örgütlenmeler ve partiler olmuştur. Örneğin Türk solu Dr. Şefik Hüsnü Değmer liderliğinde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi çatısı altında faaliyetlerine başlamıştır. Ancak söz konusu siyasal oluşumların hiçbiri Demokrat Parti'nin alternatifi olmamıştır. Demokrat Parti'nin ciddi bir toplumsal destek görmesinde İsmet İnönü ve CHP'nin lider kadrosunun tavrı etkili olmuştur. Sadece Demokrat Parti'yi muhatap almışlar, muhalefetine resmi bir nitelik atfederek toplumsal kabulü kolaylaştırmışlardır. CHP'nin içinden, aynı gelenekten geliyorlardı ve muhalefetlerinin de belli bir düzeyde kalacağı veya iktidar yolunu açmayacağı düşünülmüştü.² Ama öyle olmadı.

Demokrat Parti, hızla toplumsal desteğini arttırmıştır. "Yeter söz milletindir" sloganıyla yola koyulmuş, programını liberal esaslar üzerine oturtmuştur. Temel hak ve özgürlüklere verdiği önemle ve ulusal egemenliğin

² Mustafa Erdoğan, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, 5. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2008, s. 92 - 93.

halkın tam anlamıyla söz sahibi olabileceği bir yönetim anlayışıyla gerçekleştirileceğine dair vurgusuyla Demokrat Parti, Tek Parti yönetiminden hoşnut olmayan her kesimi bünyesinde toplamaya başlamıştır. Hatta, Celal Bayar'ın "şeriatı yaşatmayacağız" şeklindeki bir ifadesinin olduğuna dair söylentilerin olması ve Demokrat Parti milletvekillerininin 163. maddenin düzenlenişi esnasında CHP milletvekilleri ile birlikte hareket etmesi gibi mütedeyyin kitleleri hoşnut etmeyecek gelişmeler yaşanmasına rağmen İslami kesim de büyük bir ilgi göstermiş, Celal Bayar ve ekibinin özgürlük vaadi etkili olmuştur.³

Öte yandan, ekonomik büyümeyi özel sektörün varlığına bağlayan Demokrat Parti, ticaret kesiminin de desteğini almıştır. Parti'nin hızlı gelişiminde, toprak sahiplerinin, eşrafın, emekçi kesimin veya daha doğrusu, CHP'nin otoriter yönetim anlayışından hoşnut olmayan herkesin katkısı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke ekonomisi bir hayli kötüleşmiş, karaborsacılık had safhaya ulaşmıştı. Hükümetin aldığı önlemlerden biri Varlık Vergisi olunca, ticaret erbabının tepkisini çekmeye başlamıştır. Ekonomik kötü gidişe önlem olarak düşünülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da büyük toprak sahiplerini rahatsız etmiştir. Sıradan, yoksul vatandaş için de sorunların kaynağı CHP'nin otoriter veya devletçi pratikleriydi. Veya DP için bu yönde propaganda yapabilecek bolca malzeme bulunmaktaydı ve bu şartlarda başarı şansı çok yüksekti.

Demokrat Parti, kısa süre içinde CHP uzantısı etiketinden kurtulmuştur. Her fırsatta bunu anlatmaya çalışmışlar ve halkın nazarındaki değerleri gün be gün artmıştır. CHP'nin denetimli muhalefet yapacağı umuduyla ilk zamanlarda desteklediği bu yeni parti ve siyasal oluşum, kitleleri peşinden sürüklemeye başlamıştır. Artık önü alınamaz bir noktaya gitmekteydi ve CHP için tek seçenek ılımlı tavrını terk etmek olacaktı.

CHP'nin sertleşeceği veya iktidar gücünü kullanarak muhalefete hareket imkânı tanımayacağı endişesi DP yöneticileri tarafından da anlaşılmıştır. Bu nedenle, 1946 yılı içinde yapılan milletvekili ara seçimlerine ve belediye seçimlerine katılmama kararı alınmıştır. Ancak DP, yine aynı yıl yapılan genel seçimlere katılma kararı almış, gücünü gösterebileceği umudunu taşımıştır.

Demokrat Parti, siyasal gücünü ortaya koyabileceğini düşündüğü genel seçimin 1947'de yapılacağını beklerken, Cumhuriyet Halk Partisi tarihi öne almış ve Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası ilk çok partili seçim yarışı 21

³ Binnaz Sayarı, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi," Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXXIII, sayı: 1-2, Mart- Haziran 1978, s. 181.

Temmuz 1946'da gerçekleştirilmiştir. Seçim üzerindeki şaibeler uzun bir süre konuşulmuştur. Bir seçim yarışı olmaktan ziyade muhalefetin güçlenmesi karşısında CHP'nin başvurduğu bir siyasal hamle olarak değerlendirilmiştir.⁴

1946 seçimi, tek dereceli yapılmıştır. Bu, bir yeniliktir. Tek Parti döneminin iki dereceli seçim yöntemi terk edilmiş oluyordu. Ancak söz konusu dönemin izleri, **açık oy / gizli sayım** yönteminin devam ettirilmesiyle etkisini sürdürmüştür. Seçim sonuçları, CHP için zafer niteliğinde olmuştur. Nitekim 465 milletvekilliğinden 395'ini kazanmışlardır. DP ise, 62 milletvekilliği elde edebilmiştir. Kuşkusuz bu sonuç, DP'nin bekleneni verememesi anlamına gelmekteydi. Bunun nedenleri olarak birçok şey ifade edilmiştir. Kuruluş tarihinden çok kısa bir süre sonra seçime gidilmiş olması ve bu bağlamda da her ilde örgütlenmesini tamamlayamamış olması, seçimlerin açık oy gizli sayım yöntemiyle yapılmış olmasının bir sonucu olarak halkın tercihlerini yaparken özgür hareket edememesi, DP'nin desteklenmemesi konusunda baskı yapılması ve oyların sayımı sırasında CHP lehinde tavır takılması gibi iddialar ileri sürülmüştür.

Bu iddialar DP parti tarafından dile getirilmiş olmasına rağmen herhangi bir değişiklik söz konusu olmamış, 1946 seçimi Türk siyasal yaşamının en şaibeli seçimi olarak tarihteki yerini almıştır. "Hileli seçim" olarak anılmaya sebebiyet veren bu şaibelerin ardından kurulan hükümetin de Recep Peker başkanlığında oluşturulması ayrı bir önem taşımıştır. Çünkü Recep Peker otoriter eğilimleriyle bilinen bir kişiliktir ve 1945 sonrasının demokratikleşme isteklerine, bir başka ifadeyle "yeni dönemin ruhuna" uygun biri değildi.⁵

Demokrat Parti Ocak 1947'de büyük kongresini yapmıştır. Bu kongre, DP'nin CHP'ye yönelik eleştirileriyle uzunca bir süre konuşulmuştur. Hiç kuşku yok ki, genel seçimlerin öne alınması ve söz konusu seçimlerle ilgili şaibelerin çokça ifade ediliyor oluşu Kongre'nin ana gündem maddesini oluşturmuştur. DP'nin, istenilen yönde düzenlemeler yapılmadığı takdirde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden çekilme kararı almış olması, bundan sonraki yıllarda hızını hiç kesmeyecek olan iktidar-muhalefet tartışmasının fitilini ateşlemiştir.

DP, 1946 seçimlerinden duyduğu rahatsızlığı ısrarla dile getirmiş ve hem seçimlerin hem de demokratik sistemin sağlıklı işleyebilmesi önerileri-

⁴ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71," Geçiş Sürecinde Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 116.

⁵ Erdoğan, s. 94.

ni *Hürriyet Misakı* adı verilen ve Kongre sırasında hazırlanan bir raporla kamuoyuna duyurmuştur. Hürriyet Misakı'nda; yeni bir seçim yasasının hazırlanması, cumhurbaşkanlığı ile parti genel başkanlığının birbirinden ayrılması, anayasada yapılacak değişikliklerle demokratik ilkelere ulaşılması gereği vurgulanmıştır.⁶

Bu isteklerin yerine getirilmesi zaman almıştır. Örneğin seçimlerde gizli oy/açık sayım kuralı ancak Şubat 1950'de kabul edilebilmiştir. Bu nedenle, DP'nin bir an önce değişiklik talebi, iktidarla muhalefet arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. DP, ara seçimleri boykot etmiştir. Her iki taraf birbirini suçlamaya başlamıştır. Başbakan Recep Peker DP'yi yasaları ihlalle suçlamış, DP de CHP'yi anti-demokratik yönetim anlayışının temsilcisi olarak sunmuştur.

İki parti arasındaki tartışma sertleşince Cumhurbaşkanı İsmet İnönü soruna el koymuş ve 12 Temmuz 1947 yılında bir beyanname yayınlamıştır. *12 Temmuz Beyannamesi*, İnönü'nün Bayar ve Peker ile yaptığı görüşmeler sonrası şekillenmiştir. Beyanname'de İnönü, bütün partilere eşit mesafede olduğunu ve siyasal partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurları haline geldiğini ifade etmiştir. Bu açıklama, DP'nin en çok yakındığı hususlardan biri olan, cumhurbaşkanının parti başkanı olması uygulamasının sona ereceğinin ilk işareti olmuştur. Öte yandan, her iki parti açısından da birtakım gelişimler yaşanmıştır. Hem CHP'de hem de DP'de sertlik yanlısı olanlar tasfiye olmuştur. Recep Peker, Beyanname sonrası kendi grubunun önüne çıkmış ve güvenoyu istemiş, 35 karşı oya rağmen ezici bir üstünlük sağlamıştır. Ancak, oybirliğinin sağlanamaması Peker'in istifası için yeterli bir gerekçe olmuştur.⁷ Yerine daha ılımlı olduğu bilinen Hasan Saka gelmiştir. DP içinde ise, iktidarla ilişkilerde yumuşama olduğu gerekçesiyle ayrılmalar yaşanmış ve Fevzi Çakmak, Yusuf Kemal Tengirşenk, Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı gibi isimlerin başını çektiği bir grup 1948 yılında Millet Partisi'ni kurmuşlardır.⁸

12 Temmuz Beyannamesi, söz konusu partiler açısından birtakım sorunlar doğurmuşsa da, olumlu karşılaşılardır. Üstelik Beyanname, Türk siyasal yaşamında önemli izler bırakmıştır. Türkiye'nin artık geri dönüle-

⁶ Eroğul, s. 117.

⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 38.

⁸ Millet Partisi'nin başkanlığını Yusuf Hikmet Bayur üstlenmiştir. Fahri başkan ise Fevzi Çakmak olmuştur. Parti, 1953 yılında, Demokrat Parti'nin iktidarı sırasında, laikliğe aykırı eylemler içinde olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. Yerine, 1954 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. 1958'de Köylü Millet Partisi ile birleşmiş ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını almıştır.

mez bir biçimde çok partili siyasal yaşama geçmiş olduğu vurgulanmış,⁹ muhalefete baskı yapılmayacağı, rahat çalışabileceği güvencesi verilmiştir. Sonuncusu, İsmet İnönü'nün, muhalefete baskı yapıldığını kabul etmesi bağlamında oldukça anlamlı olmuştur.¹⁰

İnönü'nün tarafsızlık sözü, ülkede 1945'te başlayan çok partili dönemin 1947 yılında gerçek manada yaşama geçebileceğinin ilk işareti olmuştur. İktidar mücadelesi artık kıyasıya yapılacak ve ülkede birçok şeyin konuşulabilmesinin yolları açılacaktır. Bu süreç, hem yeni tartışmalar başlatacak hem de çeşitli konularda yumuşama sağlayacaktır. Bunlardan en önemlisi hiç kuşku yok ki, din konusunda gelinen nokta olacaktır.

DİN – SİYASET TARTIŞMALARI

Atatürk'ün ölümü sonrası ülkede bir iktidar boşluğu oluştuğu söylenemez. Nitekim İnönü, bu yönde bir eksikliğin oluşmasına izin vermemiştir. Ancak Atatürk sonrası, Kemalist ilkeler açısından birtakım değişiklikler söz konusu olmuştur. Bazı ilkeler günün şartları çerçevesinde yeniden yorumlanmıştır. Örneğin Devletçilik ilkesinin, Tek Parti dönemi anlayışı doğrultusunda, yani devletin her bakımdan kuşatıcılığı manasında sürdürülmesi, 1940'ların görece liberal ortamında mümkün olmamıştır.

Kemalizm'in zaman içinde farklı biçimlerde yorumlanması söz konusu olmuştur. Bu yorumlamalar, her dönemde etkisini devam ettirebilecek bir yol gösteren olarak varlığını sürdürebilmesi açısından anlamlı bir biçimde gerçekleştirilebilirdi. Kemalist ilkelerin bu açıdan yorumlanması mümkün iken, Türkiye'de sonu gelmeyen anlamsız tartışmaların önü açılmıştır.

Söz konusu tartışmalarda en çok gündemde kalan laiklik, Türk siyasal yaşamına yön veren kavramlardan biri haline gelmiştir. Özellikle 1940'lı yıllarla birlikte din-devlet ilişkileri bağlamında yeni gelişmeler yaşanması, laiklik anlayışının gözden geçirilmesinin yolunu açmıştır. Öyle ki, Kemalizm'in İslam eksenli yorumları da gündeme gelmeye başlamıştır. Kemalizm'in yanlış anlaşıldığı ve Mustafa Kemal'in aslında İslam'ı tolere ettiğine dair fikirler, ağırlıklı olarak Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemlerde, ifade edilmeye başlanmıştır.¹¹ Bu algı, dinin siyasal ve toplumsal etkinliğinin sürüyor olmasının bir göstergesi olmuştur. Zaten 1940'lara kadar din olgusunun varlığını sürdürmesi, kültür muhafazakarlığı, tarikatlar ve dini

⁹ Eroğul, s. 117.

¹⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 118.

¹¹ Süleyman Seyfi Öğün, Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s. 187.

olanı modern olanla bağdaştırmaya çalışan akımlar sayesinde mümkün olmuştur.¹²

Dinin sosyolojik bir gerçeklik olarak varlığını sürdürüyor olması, çok partili dönemin siyasal hareketleri açısından dikkate değer bir önemi zorunlu kılmuştur. 1945 sonrasında demokratik ortamında ifade edilmeye başlanan İslamcı-gelenekçi talepler Kemalizm'in laiklik ilkesini aşındırmış, buna rağmen Cumhuriyet Halk Partisi'nin tavrı Kemalist ilkelerin yanında yer almak biçiminde olmamıştır.¹³ Tam tersi, Kemalizm-din ilişkisi siyasal iktidarın devri öncesi CHP'nin birçok düzenlemelerinde yeniden yorumlanmıştır.

1947 tarihli CHP 7. Kurultayı, söz konusu değişimin ilk işareti olmuştur. Kurultay, militan laiklik anlayışının değiştirilmesi gereği üzerindeki tartışmalarla öne çıkmıştır. Toplumsal dayanışmanın din ile sağlanabileceğini düşünenlerin karşısında milliyetçilik olgusunu öne sürenler olmuştur. Kurultay, o güne kadar benimsenmiş olan laiklik anlayışının yumuşatılması gerektiğini karara bağlamıştır. Bu değişim, birtakım sonuçlar doğurmuş ve CHP tarafından aşağıdaki düzenlemeler bir bir yaşama geçirilmiştir:

- İmam-hatip kurslarının açılmasına karar verilmiştir (1948).
- Hacca gideceklere döviz tahsisine başlanmıştır (1948).
- İlkokullarda din dersi, velilerin isteğine bağlı olarak başlatılmıştır (1948).
- İlahiyat Fakültesi açılmıştır (1949).
- Kapalı olan 19 türbe tekrar hizmete açılmıştır (1950)

CHP'nin din konusundaki tavır değişikliği, Şemsettin Günaltay'ın 1949 yılında başbakan yapılmasıyla perçinlenmiştir. Günaltay, İttihat ve Terakki'nin İslamcı kanadında yer almış bir kişilikti ve CHP'nin laiklik konusunda yumuşadığına dair önemli bir gelişme olarak sunulmuştu. Ancak, CHP'nin bu çabaları siyasal iktidarın elde tutulması açısından hiçbir sonuç vermemiş ve Demokrat Parti büyük bir çoğunlukla iktidar olmuştur.

SONUN BAŞLANGICI

Cumhuriyet Halk Partisi, siyasal iktidarı Demokrat Parti'ye devretmeden önce, 16 Şubat 1950'de yürürlüğe soktuğu, yeni bir seçim yasası ile önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir. Yeni yasa, gizli oy / açık sayım ilkesini, tek dereceli seçim uygulamasını ve seçim esnasında partilerin sandık başlarında temsilci bulundurabilmelerini düzenlemiştir. Bunlar DP'nin işine

¹² Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 30-36.

¹³ Niyazi Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s. 140.

yaramış, 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerin sonucunda iktidar değişmiştir.

Demokrat Parti 408, Cumhuriyet Halk Partisi 69, Millet Partisi 1 ve Bağımsızlar 9 milletvekili ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil hakkı elde etmişlerdir. Bu rakamlar Demokrat Parti'yi büyük bir çoğunlukla iktidar yapmanın ötesinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve uygulamalarının toplum nezdinde artık kabul görmediğinin bir göstergesi olmuştur.

İsmet İnönü'yü 12 yıllık cumhurbaşkanlığı görevinden sonra muhalefet partisi lideri konumuna sokan 1950 seçimlerinin ardından Türkiye'nin yönetim kademesi hızla değişmiştir. 22 Mayıs'ta Refik Koraltan Meclis başkanı, Celal Bayar cumhurbaşkanı olmuş, Adnan Menderes de hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, toplumsal beklentilerin artık ertelenebilecek bir düzeyde olmadığına göstergesi olmuştur. 27 yıl iktidarda kalmış olan Cumhuriyet Halk Partisi, belirgin bir hoşnutsuzluk doğurmuştu. Aslında, uzun zaman iktidarda kalmış bir siyasal partinin toplum nezdinde her geçen gün güçlenmesi de mümkün değildi. Buna, zaman zaman pratik edilen otoriter temayüller de eklenince, Demokrat Parti'nin önünü açacak koşullar olgunlaşmıştır.

Toplumun beklentisi, yoksulluktan kurtulmak ve demokratik yolların açılmasıydı. Demokrat Parti iktidarı bu beklentilere kısmen de olsa cevap vermeye başlamıştır. Nitekim Parti programında "devri sabık" yaratmayacağız sözünün verilmiş olması bile geçmişe takılıp kalınmayacağını bir göstergesi olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda bu durum değişecekti. Yine de Demokrat Parti dönemi özgürlükler açısından önemli sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur.

Dönemin ilk yılları demokratik gelişmeler bağlamında önemli mesafelerin kaydedilmesine sahne olmuştur. Basın üzerindeki baskılar azaltılmış, düşüncenin açıklanması ve örgütlenebilmesi için hukuksal düzenlemeler yapılmıştır.¹⁴ Ancak bu özgürlükçü ortam, ilerleyen yıllarda aynı şekilde devam etmemiş, hava neredeyse tam tersine dönmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi koşullar da, söz konusu değişime paralel bir seyir izlemiştir.

Ülkenin iktisadi koşullarında hızlı iyileşmeler yaşanmıştır. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve NATO'ya üye olma çabası Batılı ülkeler tarafından dikkatle izlenmiş ve olumlu değerlendirilmiştir. Kuşkusuz bu girişimler Türkiye'ye kredi olarak geri dönmüştür. Yanı sıra, tarım ürünlerinde

¹⁴ Erdoğan, s. 95.

de, makineleşmeye bağlı olarak ciddi artışlar sağlanmış ve dış piyasalara satış mümkün olabilmektedir.

İklim koşullarının elverişli olmasının da yardımıyla tarım alanında sağlanan hızlı iyileşmeler, toplumsal refahta ciddi yükselişler sağlamıştır. Demokrat Parti'nin "liberal" politikaları sonucu ülke, iktisadi manada ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak bu iyi gidiş fazla sürmemiş, tıpkı siyasal yaşamda olduğu gibi iktisadi koşullarda da birtakım yanlış uygulamalar kendini göstermeye başlamıştır.

Nihayetinde, siyasal iktidarın değişimi ile farklı bir yön takip etmeye başlayan Türkiye Cumhuriyeti, 10 yıllık DP iktidarı süresince önemli aşamalardan geçmiş ve demokratik teamüllerin yerleşmesine katkı sağlamıştır. Kuşkusuz bu yönde atılan her adım Türkiye'nin değişiminde çok önemli olmuştur. Ancak, aynı dönem etkileri daha çok seneler sürecek olan tartışmaların da önünü açmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Erdoğan, Mustafa, *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 5. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2008.
- Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71," *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Öğün, Süleyman Seyfi, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Sayarı, Binnaz, "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXXIII, sayı: 1-2, Mart- Haziran 1978.